

Хронотоп міфологічний — притаманна міфологічній (міфопоетичній) свідомості єдність священного часу і простору, через яку структурується та осмислюється сакральний порядок буття.

Загальні засади

Від 20 ст. гуманітарне знання утвердило розуміння світоглядних *універсалій* часу і простору як культурно та історично зумовлених конструктів, що варіюють залежно від типу *суспільства*, домінантної *картини світу* та специфіки колективної свідомості. Особливої виразності ця варіативність набуває в міфологічному *світогляді*, де часопросторові координати — не абстрактне тло подій, а смислові, ціннісно наповнені образи-концепти, міцно пов'язані з ритуальними та соціальними практиками.

Розуміння часу і простору в *міфі* принципово відрізняється від сучасних фізичних і геометричних категорій, оскільки базується на принципі сакральної неоднорідності буття.

Міфологічний час

Міфологічний час — фундаментальна категорія міфопоетичної свідомості, першопочатковий, «прецедентний» період, або прачас (лат. *in illo tempore* — з передвіку, за незапам'ятних часів), що передує емпіричному (історичному) відліку. Цю епоху першотворення та діяльності *культурних героїв* маркують як сакральну, на противагу подальшому *профанному*, «повсякденному» часові. Події міфологічного часу та творчі акти божественних сил є сферою *першопричин*, що формує систему архетипових взірців для всієї наступної природної та соціальної життєдіяльності. У межах міфологічної логіки реальні культурні здобутки та соціальні інституції ретроспективно проєктуються *in illo tempore*.

Хоча категорія міфічного часу є базовою для архаїчних суспільств, її трансформації простежують і в розвинених міфологічних системах: концепти «золотого віку» або вихідного стану *хаосу*, що підлягає впорядкуванню (космізації). В епічній традиції міфічний час трансформується на героїчну

епоху етнокультурної консолідації та державотворення. У межах *світових релігій* — на сакралізований час життєдіяльності *пророків* і засновників релігійних спільнот.

Поряд із генетичним аспектом — осмисленням початку буття — міфологічна свідомість поступово включає й ідею фінальності, втілену в есхатологічних (див. *Есхатологія*) сюжетах про *кінець світу*.

Ключовою функцією міфологічного часу є створення нормативної *моделі* та ціннісно-сислового взірця. Установлений порядок у природі та *соціумі* постійно підтримується енергією сакральних сил, «акумуляованою» у початкові часи. Практична реалізація цієї підтримки здійснюється в *ритуалі*, який виконує функцію інсценізації та реактуалізації подій міфічного часу. Завдяки ритуальній практиці міфу та культовим діям відбувається «вічне повернення» до першовитоків, що забезпечує сакральну санкцію безперервності життєвих циклів.

Така циклічна модель часу тісно корелює з космологічними уявленнями про *макрокосм*: обертання небесних тіл, зміну місячних фаз, річний цикл природи сприймали як видимі свідчення сакрального порядку (а не механічні процеси), де кожне повернення сонця після зимового *сонцестояння* або весняне пробудження землі — аналогі первинного акту творення. Відповідно до цього, архаїчні календарні системи будувалися як ритмічне повторення міфічних подій, де кожне *свято* відновлювало певний сегмент космічної історії. Наприклад, святкування *Нового року* в багатьох традиціях передбачало символічне знищення старого світу (повернення у докосмічний хаос) та його нове створення через інсценізацію *космогонічного міфу*. Така «регенерація» часу мала на меті не просто оновлення природи, а й омолодження самої людської спільноти, звільнення її від накопичених провин, хвороб і негараздів — наслідків «зіпсованого» плину профанного часу.

Специфіка міфологічного часу полягає в тому, що він існує поза людським досвідом, практично завжди апелює до подій, що відбулися у сакральну епоху першопочатку, яка передувала появі звичного світу. Проте цей час не просто «далеке минуле» у лінійному розумінні. Особливість міфу полягає в тому, що

події, які колись відбулися, утворюють постійну структуру («завжди»), що охоплює минуле, теперішнє і майбутнє одночасно. Відмінність між міфологічним та історичним часом полягає також у семіотичному наповненні: якщо історичний час постає сукупністю випадкових, непередбачуваних подій, то міфологічний — це час необхідності, де кожна подія є взірцевою та причиново пов'язаною з усіма наступними станами буття.

Розуміння часу в міфі орієнтоване не на історичну дистанцію чи поступ, а на єдність і циклічне повторення, збереження стабільності у змінах, поєднання руху і спокою як незмінності існування світових законів. Цей час, хоч і вважають метаісторичним, має в історії «початок», тобто момент, коли божество створило світ чи організувало його (або коли першопредок проявив якусь діяльність тощо), і який неможливо локалізувати хронологічно.

М. Еліаде з позицій концепції «вічного повернення» зазначав, що міф дозволяє людині вирватися з лінійного, деструктивного «профанного» часу, що несе руйнацію та смерть, і повернутися до «цілющого джерела священної епохи», заново прожити подію творення. Звідси — значення міфу як живого фундаменту реальності, а не просто оповіді. Для міфологічної свідомості будь-яка значуща дія (від заснування міста до звичайного збору врожаю) має сенс лише тоді, коли вона повторює первинний акт, здійснений богами чи героями. Міф про створення світу сприймається як «правдивий» не тому, що це сталося з давніх-давен, а тому, що світ існує тепер, і ця реальність потребує постійного ритуального відтворення. Таким чином, за Еліаде, ритуал є механізмом регенерації часу: через нього людина стає сучасником богів. Давній міф, отже, є моделлю зворотності міфологічного часу: він може повернутися щоразу, коли людина застосовує дану модель. Час міфу — сакральний час, коли події повторюються згідно зі священним порядком, встановленим богами. Таке світосприйняття, де панує логіка вічного сьогодні, скасовує «жах історії», страх перед незворотною часом.

Із руйнуванням традиційних суспільств і поширенням лінійного, історичного часу міфологічний час не зникає остаточно, а трансформується на культурні феномени, як-от *утопія* (ідеальне майбутнє, що відсилає до втраченого

«золотого віку»), *ідеологія* (сакралізація певного історичного моменту як «нового початку») або навіть *масова культура*, де циклічне повторення архетипових сюжетів забезпечує впізнаваність і психологічний комфорт.

Отже, міфологічний час продовжує неявно функціонувати як глибинна структура людського мислення, що долає незворотність фізичного часу через символічне повторення та смислове оновлення.

Міфологічний простір

У світі міфу час обертається навколо незмінного центру, де кожне повторення міфічного сюжету наново освячує світ, робить його впорядкованим і зрозумілим. Хоча в сучасній *лінгвістиці* прямий етимологічний зв'язок між латинськими «tempus» (час) та «templum» (храм, священна ділянка) піддають сумніву, у культурологічному контексті ці поняття часто зближують, адже храм був місцем ритуального відтворення сакрального часу творення. Ця циклічність часу нерозривно пов'язана зі структурою міфічного простору, який також є якісно неоднорідним і будується на *бінарній опозиції* впорядкованого космосу та стихійного хаосу.

У центрі міфічного всесвіту завжди перебуває Axis Mundi (з лат. — світова вісь) — *світове дерево*, священна гора чи храмова споруда, що з'єднує небо, землю та підземний світ. Будь-яке освоєння нової території, будівництво житла чи заснування міста міф трактує як ритуальне повторення *космогонії*, встановлення центру світу, що перетворює безформний хаос на впорядкований простір.

Міфічний простір є неоднорідним, нерівним. Деякі священні місця переривають профанний, звичайний простір — це ті місця, які міфами означені як відмінні, де слід поводити себе по-іншому.

Архаїчне структурування простору передбачає сприйняття світової осі як принципу організації світобудови, що задає «вертикальний» вимір космосу. У ньому виокремлюють верхній, небесний світ; нижній, підземний або підводний світ, а також проміжний рівень — світ людини та тварин. Кожен із таких рівнів має власну *символіку*: небесний світ асоціюється з птахами, середній — з

людиною або копитними тваринами, свійською худобою, нижній — з хтонічними істотами, як-от змії, плазуни чи земноводні.

Крім вертикального поділу, міфічний простір має й горизонтальну організацію. Тут важливі не лише сторони світу, але й розрізнення правого та лівого боку. Спочатку йшлося про три головні орієнтири: схід, зеніт і захід. Пізніше додався четвертий, залежно від положення глядача. Чотири сторони світу стали сприймати як чотири міфічні царства. Вони могли символізувати пори року, вікові етапи людини, добро і зло, а також місця, де мешкають надприродні сили. Особливу роль у цій структурі відіграє сакральний центр. Він виконує космогонічну функцію — тут діють головні «міфічні закони». Чим далі від центру, тим вони слабшають: територія стає дедалі хаотичнішою, небезпечнішою й безладною. Сприйняття центру залежить від типу культури: у землеробів це часто світове дерево, у кочовиків — деякий мобільний символ, який щоразу встановлюють заново. Простір поза центром — це *периферія*, чужа зона, де панують неконтрольовані сили. До сакрального центру мають доступ лише посвячені (царі, *жерці*), та й ті після спеціальних обрядів *очищення*. Центр поселення — місце максимальної святості: чим далі від нього, тим меншає сакральна сила (напр., злочини, скоєні в центрі, карали надзвичайно суворо, тоді як на периферії їх могли взагалі не помічати).

Окремий фундаментальний вимір міфологічного хронотопу, що впливає з принципу сакральної неоднорідності буття, — концепція «антипростору». Це сфера потойбічного, інфернального або хтонічного світу, яку осмислюють не просто як віддалені терени, а як дзеркальну *інверсію* світу живих. У межах цієї логіки світ мертвих або *духів* наділено характеристиками, оберненими до норм людської *повсякденності*: коли у світі людей день, у *потойбіччі* — ніч; коли на землі літо, там панує вічна зима. Рух у просторі часто мислиться через опозицію правого та лівого, де лівий бік набуває виразного негативного маркування як такий, що належить до сфери хаосу та смерті.

Ця просторова інверсія безпосередньо корелює з часовою: лінійний, незворотний час профанного світу протиставлено позачасовій статиці або зворотному рухові часу в царстві тіней. Отже, «той світ» постає не лише

географічним поняттям на периферії освоєної *ойкумени*, а й аксіологічним антиподом Космосу, своєрідним негативним відбитком світового порядку. Відповідно, подолання межі з ним та успішної комунікації з його мешканцями вимагало від архаїчної людини особливих ритуальних практик, символічного «перевертання» поведінки (ритуальна смерть, травестія, мовчання).

Водночас *міфологічна свідомість* сприймає *ландшафт* як «застиглу історію». За К. *Леві-Строссом*, кожна скеля чи річка – це слід діянь культурних героїв, тож навколишній світ стає живим *текстом*. Кожен просторовий міф несе певне «повідомлення» про місце, звернене до конкретної спільноти чи інтерпретатора. Понад те, жоден міф не є завершеним: процес семіозису (народження смислів) — безмежний: той самий локус постійно переосмислюють, додаючи нові значення, які виростають із попередніх міфів. Унаслідок цього виникає множинність реальностей одного місця.

==В українській міфології==

В українському міфологічному комплексі час і простір — ціннісно маркований хронотоп, що визначає ритм реального / сакрального життя громади, є механізмом гармонізації людського буття з циклами Всесвіту.

Міфологічний час актуалізується через календарні обряди, що дозволяють людині символічно «повертатися» до витоків творення світу. Так, український календарний рік чітко поділявся на періоди — напр., зимові свята (*Коляда*, *Щедрий вечір*) були присвячені закликанню майбутнього врожаю та вшануванню предків, а весняно-літній цикл (*Великдень*, *Зелені свята*, *Купала*) — пробудженню природи та магії родючості. Особливе значення має категорія «сакрального часу» (північ, полудень, «страсні» дні), коли лінійна плинність подій зупиняється, а межа між світом живих та світом духів стає максимально проникною. Найпотужнішими вважали перехідні моменти доби — опівніч та полудень, коли найлегше було зустріти *нечисту силу*. Виразним прикладом є ніч на Івана Купала, коли, за *повір'ями*, оживають хтонічні сили, з рік та озер виходять *водяники* й *русалки*, розцвітає чарівним цвітом папороть, що вказує на скарби.

Просторова модель структурується за принципом опозиції «свій — чужий», де центр (хата, подвір'я, село) осмислено як упорядкований космос, а периферію (ліс, болото, роздоріжжя) — як хаотичний простір, населений демонічними істотами.

Міфологічна модель світу українців мала вертикальну структуру, де Світове дерево (Дерево життя) ставало віссю, що з'єднувала небо, землю та *пекло*; у горизонтальному вимірі центром малого всесвіту була хата — символ опанованого, людського простору на протигагу стихійному. *Покуть* була найсвятішим місцем, тоді як поріг, піч та сволок виконували функції *оберегів*, захищаючи межу між внутрішнім та зовнішнім світами. Межі між цими зонами (поріг, перелаз, межа поля) наділяли особливим лімінальним статусом, вони потребували ритуальних оберегів. Простір за межею «свого» світу заселяли надприродні істоти — *лісовик*, який міг заманити мандрівника в хащі, *чорт*, що чатував на перехресті доріг, а також *мавки*, *потерчата*, душі померлих неприродною смертю людей, які могли нашкодити живим, особливо в період Зелених свят.

Важливим складником української міфологічно-просторової моделі є концепт *Вирію* (Ирію, Ірію) — сакральної країни, що розташована на крайньому сході або півдні, за межами осяжного світу, і постає позитивним полюсом міфологічного хронотопу. Вирій уявляли як простір «вічної весни», де не існує смерті, холоду та лінійного часу (земний аналог втраченого *раю*). У цій системі координат Вирій виконує функцію вмістилища життєвої сили: сюди на зиму відлітають птахи та відповзають змії, саме звідси вони повертаються навесні й несуть відродження природи. Окрім природного циклу, Вирій тісно пов'язаний із *культу предків*, оскільки його вважали місцем перебування душ померлих (блаженних), які зберігають зв'язок із живим *родом* і можуть впливати на врожай та добробут громади. Якщо «антипростір» хаосу лякав людину своєю непередбачуваністю, то Вирій дарував надію на подолання історичного часу шляхом долучення до вічного колообігу життя.

Отже, українська міфологічна традиція виробила власну модель світу, яка через ритуал і символ дозволяла людині не лише орієнтуватися у фізичному просторі

та часі, але й почуватися захищеною, будувати своє повсякденне життя суголосно до вічного, сакрального порядку буття.

Література

Еліаде М. Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і андрогін. Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / Пер. Г. Кьорян, В. Сахна. Київ : Основи, 2001. 592 с.

Gittlen B. M. Sacred Time, Sacred Place : Archaeology and the Religion of Israel. Winona Lake : Penn State University Press; Eisenbrauns, 2002. 240 p.

Time and Space in Ancient Myth, Religion and Culture / Ed. by A. Bierl, M. Christopoulos, A. Parachrysostomou. Berlin; Boston : Walter de Gruyter, 2017. 386 p.

Садовенко С. Хронотопи аксіосфери української народної художньої культури Київ : НАКККиМ, 2019. 356 с. URL: https://nakkkim.edu.ua/images/Instytutu/nauka/vydannia/SADOVENKO_MONOHRAFIIa_2019.pdf

Ярмоленко Н. М. Сакральні часопросторові моделі українського неказкового епосу // Philological Science and Education : transformation and development vectors. Riga : Baltija Publishing, 2021. P. 393–413. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/139/4080/8511-1?inline=1>

Egeler M. Landscape, Religion, and the Supernatural. Oxford : Oxford University Press, 2024. 352 p.

Modernity and the Construction of Sacred Space / Ed. by A. French, K. Waldner. Berlin; Boston : De Gruyter Oldenbourg, 2024. 246 p.

Kilgallon S., Mitchell F. Time and Chronology in Creation Narratives. London; New York : Routledge, 2026. 146 p.